

KATARZYNA ŁEJMEŁ

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

EKOTURYSTYKA JAKO FORMA TURYSTYKI ZRÓWNOWAŻONEJ

1. Wstęp

Jednym z bardziej zauważalnych zjawisk, które towarzyszą dynamicznemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu jest zaostrzający się kryzys ekologiczny. Szybko postępująca degradacja i nieodwracalne przekształcenia zasobów przyrody stanowią wynik bezmyślnej ich eksploatacji przez człowieka. Szansą na zahamowanie negatywnych zmian w środowisku naturalnym jest propagowanie i wdrażanie zasad koncepcji rozwoju zrównoważonego. Według definicji przyjętej na konferencji ONZ w 1992 roku w Rio de Janeiro, rozwojem zrównoważonym jest taki rozwój społeczno-ekonomiczny, który zaspakaja potrzeby współczesnych mieszkańców Ziemi, a jednocześnie zapewnia przyszłym pokoleniom możliwość zrealizowania ich własnych potrzeb. Przesłaniem rozwoju zrównoważonego jest więc taki rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy, który zapewni ludziom możliwość życia w zgodzie ze środowiskiem.

Zrównoważony rozwój nabiera szczególnego znaczenia w dziedzinach działalności ludzkiej, bezpośrednio bazujących na zasobach przyrody i których wyniki ekonomiczne zależą od jakości tych zasobów. Wśród tych dziedzin znajduje się gospodarka turystyczna, która z jednej strony wykorzystuje atrakcyjne zasoby przyrody, a z drugiej ze względu na masowy charakter jest czynnikiem wyjątkowo silnie degradującym środowisko przyrodnicze i społeczno-kulturowe obszarów recepcyjnych. Dostosowanie gospodarki turystycznej do zasad rozwoju zrównoważonego daje szansę na zachowanie walorów przyrody stanowiących dziedzictwo światowe i umożliwia dalsze funkcjonowanie tego sektora gospodarki. Podstawowym założeniem turystyki zrównoważonej jest dążenie do osiągnięcia równowagi pomiędzy potrzebami środowiska przyrodniczego, potrzebami turystów i lokalnych społeczności¹. Racjonalny rozwój turystyki uwzględniający

¹ S. Medlik: „Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa”. Przekład E. Dziedzic. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 229.

uwarunkowania przyrodnicze, społeczne, kulturowe i ekonomiczne jest ważny nie tylko w regionach w których turystyka jest główną dziedziną gospodarki, ale także w regionach atrakcyjnych przyrodniczo i czystych ekologicznie. Jego realizacja polega na wprowadzaniu form turystyki i infrastruktury turystycznej, które odzwierciedlać będą dbałość o stan obecny i przyszłość środowiska przyrodniczego, a z drugiej strony dbałość o rozwój ekonomiczny społeczności lokalnej i zachowanie tożsamości kulturowej².

W koncepcji turystyki zrównoważonej szczególne miejsce zajmuje ekoturystyka, bowiem stanowi ona rdzeń turystyki zrównoważonej. W literaturze nazywa się ją turystyką zieloną, przyrodniczą i definiuje jako koncepcję turystyki związanej ze środowiskiem przyrodniczym, organizowanej i zarządzanej w sposób zrównoważony, zawierającej elementy edukacji ekologicznej oraz wnoszącej wkład finansowy w ochronę przyrody³.

2. Uwarunkowania rozwoju ekoturystyki na świecie i w Polsce

Ideą ekoturystyki jest propagowanie i rozwój tych form turystyki, które są ściśle związane z atrakcyjnym środowiskiem przyrodniczym, umożliwiają na jego bazie aktywny wypoczynek i poszerzanie wiedzy, ale nie powodują niekorzystnych zmian w tym środowisku. Dlatego ekoturystyka znajduje najdogodniejsze warunki rozwoju na terenach o dobrze zachowanych walorach środowiska naturalnego, szczególnie w parkach narodowych, rezerwach przyrody i stawia za cel poznanie ich przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.

W literaturze można wyróżnić dwie zasadnicze formy ekoturystyki⁴:

- Forma bierna, która polega na powstawaniu u turysty pozytywnego etosu przyrodniczego;
- Forma aktywna, którą jest działalność nie przynosząca niekorzystnych zmian w środowisku przyrodniczym.

Taka turystyka, która jest nastawiona na poznawanie i ochronę przyrody, na jej pielęgnowanie i dokumentowanie oraz racjonalnie i odpowiedzialnie uprawiana, może przyczynić się do wykrycia, rejestrowania i ratowania miejsc w przyrodzie narażonych na zniszczenie i dewastację⁵. Wymaga jednak od turystów odpowiedniego przygotowania się do jej uprawiania oraz zachowania się w odniesieniu do obiektów przyrody i rdzennych mieszkańców terów odwiedzanych. Turyści nie mogą przyczyniać się do degradacji środowiska przyrodniczego,

² Kisiel R., Białobrzaska R., Marks R.: „Rola i miejsce agroturystyki w ekorozwoju wsi”. Roczniki Naukowe SERiA, tom II, z. 2, Zamość 2000, s. 9.

³ Zaręba D.: „Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje”. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 47.

⁴ Kowalczyk A.: „Geografia turystyki”. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 167.

⁵ Turowski L.: „Wprowadzenie do wiedzy o turystyce edukacyjnej”. Oficyna Ypsilon, Warszawa.

powinni wyrażać szacunek przyrodzie i lokalnej społeczności, a nawet sprzyjać ich rozwojowi, bowiem część wydatkowanych przez nich pieniędzy może być przeznaczana na cele ochrony przyrody.

Wśród innych form podróżowania ekoturystykę wyróżniają następujące cechy⁶:

- *ekoturystyka jest formą aktywnego i dogłębnego zwiedzania obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych;*
- *ekoturystyka strzeże harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności kulturowej lokalnych społeczności;*
- *ekoturystyka dostarcza środków finansowych skutecznej ochronie wartości dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz przynosi realne korzyści ekonomiczno-społeczne miejscowej ludności.*

Zainteresowanie ekoturystyką stale wzrasta, ponieważ coraz więcej turystów uważa, że turystyka masowa jest szkodliwa zarówno z punktu widzenia przyrody i krajobrazu, jak i interesów lokalnych społeczności i samych turystów. Zwolennikami ekoturystyki są osoby o ukształtowanej świadomości ekologicznej, wykazujące wrażliwość w stosunku do przyrody i szacunek dla osób zamieszkujących tereny odwiedzane. Uczestnictwo w turystyce ekologicznej umożliwia im czerpanie zadowolenia z piękna krajobrazów, obserwacji świata zwierząt i roślin, jak również poznawanie miejscowych obyczajów i kultury.

Rozwój ekoturystyki jest ściśle związany z obszarami, które ze względu na ponadprzeciętne walory przyrody i urozmaicony krajobraz objęte są prawną ochroną. Jej początki sięgają XIX wieku, kiedy to w 1872 roku w Stanach Zjednoczonych powstał pierwszy na świecie park narodowy Yellowstone, a wkrótce po nim następne parki narodowe w Meksyku, Kanadzie, Australii i Nowej Zelandii, później w krajach europejskich (pierwszy obiekt chroniony powstał w Szwecji). Podróże do miejsc atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo bardzo szybko zdobyły popularność na całym świecie. Jeszcze kilkanaście lat temu turyści najchętniej odwiedzali kontynent europejski, Amerykę Północną, Japonię i Australię. Obecnie większość światowego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego znajduje się w krajach rozwijających się. Dlatego największą atrakcją turystyczną są podróże do krajów afrykańskich (Kenia, Rwanda) oraz krajów Azji i Ameryki Łacińskiej⁷.

Światowe biura podróży prześcigają się w oferowaniu coraz bardziej oryginalnych atrakcji turystycznych, przyciągających gości zainteresowanych aktywnym wypoczynkiem, wymagającym przygotowania i wysiłku fizycznego oraz dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym. Dużym zainteresowaniem cieszą się aktywne formy wypoczynku, tj. wycieczki i wspinaczki górskie, obserwowanie

⁶ Zaręba D.: „Ekoturystyka....., opt. cit., s. 49.

⁷ Kowalczyk A.: „Geografia....., opt. cit., s. 168 i nast.

fauny i flory (wycieczki ornitologiczne), wędrówki piesze, wspinaczki górskie, poznanie kultury odległych lądów, nurkowanie, kajakarstwo górskie oraz wypoczynek bierny, głównie kąpiele morskie, źródła lecznicze itp. Z myślą o turystach otwiera się sztucznie tworzone obiekty przyrodnicze, do których należą ogrody botaniczne i zoologiczne, muzea przyrodnicze, czy też ogrody typu „safari”.

W Polsce ekoturystyka odbywa się na obszarach o zachowanych walorach środowiska naturalnego i obejmuje wszelkie usługi turystyczne, których planowanie i rozwój przebiega zgodnie z konkretnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi. Intensywność jej rozwoju zależy więc od możliwości środowiska przyrodniczego. Wśród obszarów posiadających atrakcyjne warunki przyrodnicze znajdują się obszary górskie i podgórskie, obszary pojezierzy czy też wybrzeża Morza Bałtyckiego. Do form turystyki, które są związane z aspektami ekologicznymi należy przede wszystkim⁸:

- agroturystyka,
- turystyka piesza (nizinna, górską),
- turystyka wodna (kajakowa, żeglarska),
- turystyka kolarska, narciarska,
- turystyka zdrowotna – weekendowa, uzdrowska,
- turystyka naukowa, speleologiczna, edukacyjna i inne.

Ekoturystyka jest nadrzędnym pojęciem dla różnych form turystyki kwalifikowanej i krajoznawczej a nawet wypoczynkowej, wykorzystujących atrakcyjne warunki przyrodnicze i umożliwiających rekreację o charakterze ekologicznym, czyli wypoczynek w kontakcie z przyrodą, połączony z zabawą, sportem, ulokowany z daleka od zgiełku, hałasu, spalin i zdegradowanego środowiska.

W ostatnich latach popularną formą turystyki przyjazną środowisku jest turystyka wiejska i agroturystyka, które rozwijają się w oparciu o lokalne zasoby przyrodnicze, społeczne i kulturowe i oferują atrakcje ulokowane w środowisku społeczno-kulturowym wsi, kuchnię regionalną, przejażdżki bryczką, polowania, pieczenie chleba itp. Jako formy przyjazne środowisku powinno wyróżniać je⁹:

- respektowanie przyrodniczych, kulturowych i społecznych uwarunkowań, poprzez dopasowanie się do nich.
- dążenie do minimalizacji szkodliwego oddziaływania na środowisko.
- rozwijanie się spokojnie, operując małą skalą.
- zabieganie o akceptację lokalnych społeczności i szanowanie ich decyzji.
- wspomaganie gospodarki danego regionu.

⁸ Rutkowska H.: „Agroturyzm – korzyść dla wsi i miasta”. „Eko-Dom, 1995, nr 1, 2.

⁹ Kosiński J.: „Agroturystyka alternatywą pracy na terenach wiejskich”. [w:] „Zarządzanie w agrobiznesie”. Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 1998, s. 110.

- wymaganie od turystów aktywności i służenie ich zdrowiu; poszerzanie wiedzy i ekologicznej wrażliwości.
- służenie rozwojowi przyjacielskich stosunków między turystami a goszczącą ich społecznością przy pełnym poszanowaniu odrębności.
- staranie się o ograniczanie zbędnego zużycia środków i energii.

Powszechnie ekoturystyką nazywa się także spędzanie urlopu, wakacji w gospodarstwie ekologicznym. Wczasy u rolnika obejmują zakwaterowanie, wyżywienie oraz atrakcje turystyczne w gospodarstwie i w jego otoczeniu. Goście korzystają z produktów i płodów rolnych produkowanych bez użycia środków chemicznych, poznają funkcjonowanie gospodarstwa ekologicznego, biorą udział w różnych formach organizowania czasu wolnego, wycieczkach pieszych, rowerowych, konnych, zwiedzaniu zabytków.

O rozwoju ekoturystyki, jej trendach rozwojowych decydują turyści, szczególnie ludzie młodzi, o wysokiej świadomości ekologicznej, dla których wypoczynek w otoczeniu przyrody umożliwia zaspokojenie potrzeb poznawczych, kulturowych, estetycznych a nawet moralnych. Taki typ turysty oczekuje specyficznego produktu turystycznego, który spełniać musi następujące kryteria¹⁰:

- jego wytwarzanie jest zlokalizowane w nieskażonym środowisku,
- cechuje się malejącą zasobochłonnością,
- bazuje na lokalnych zasobach naturalnych, materialnych i ludzkich,
- charakteryzuje się czystą technologią wytwarzania,
- służy zdrowiu i jest przyjazny środowisku.

Podstawowym elementem oferty ekoturystycznej są walory turystyczne o charakterze przyrodniczym, społecznym i kulturowym, występujące na danym obszarze. Do walorów przyrodniczych, o których atrakcyjności decydują walory poznawcze, estetyczne i naukowe należą wszystkie elementy przyrody takie jak:

- litosfera: rzeźba terenu, osobliwości geologiczne, widokowe;
- hydrosfera: jeziora, zbiorniki wodne, kanały, rzeki, potoki, morza, źródła mineralne;
- szata roślinna i zwierzęca: lasy, unikatowe rośliny w parkach narodowych i krajobrazowych, rezerwatach przyrody; chronione okazy fauny, ptaki, ryby, zwierzęta łowne;
- atmosfera: temperatura, jakość powietrza, nasłonecznienie.

Do walorów turystycznych o charakterze społecznym i kulturowym należą unikatowe elementy przyrodnicze, geograficzne, historyczne, religijne oraz produkty działalności ludzkiej czyli miejsca historyczne, dzieła architektury, techniki, urbanistyki, miejsca kultu religijnego.

¹⁰ Jędrzejczyk I: „Ekologiczne funkcje i uwarunkowania turystyki”. Wydawnictwo „Śląsk”. Katowice 1995, s. 99.

Drugi element oferty ekoturystycznej to wszelkiego rodzaju usługi umożliwiające dostęp do walorów turystycznych, czyli niezbędna infrastruktura występująca na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, którą tworzą¹¹:

- drogi, szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, kolejki linowe, wyciągi narciarskie;
- sieć hoteli, pól namiotowych, pokoi gościnnych;
- specjalistyczne urządzenia sportowe i rekreacyjne;
- sieć zakładów gastronomicznych, punktów sprzedaży detalicznej, punktów usługowych;
- usługi komunikacyjne (pocztowe, środki transportu, łączność radiowa, telewizyjna i telefoniczna);
- usługi bankowe, ubezpieczeniowe, doradztwo finansowe, usługi medyczne.

Sprzyjające warunki dla rozwoju ekoturystyki posiada wiele obszarów większych rozrzuconych nierównomiernie po całym kraju (obszary chronione i pozostałe wyróżniające się wybitnymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi). Realizacja na tych obszarach ekoturystyki wymaga dostosowania infrastruktury do możliwości środowiska przyrodniczego i lokalnych społeczności poprzez określenie¹²:

- wydolności fizycznej – dopuszczalna liczba turystów, nie zakłócająca równowagi środowiskowej;
- wydolności ekologicznej – dopuszczalny stopień obciążenia środowiska przyrodniczego, nie powodujący niszczenia fauny i flory;
- wydolności społeczno-psychologicznej – dopuszczalny stopień obciążenia mieszkańców regionu, nie powodujący destrukcji ich wspólnot rodzinnych i lokalnych;
- wydolności infrastrukturalnej – dopuszczalny stopień obciążenia urządzeń komunalno-rekreacyjnych, nie powodujący procesu ich przyspieszonej dekapitalizacji.

Obszary atrakcyjne przyrodniczo, ze względu na specyficzne cechy krajobrazu, występujące zasoby przyrody, na ogół nie są odpowiednio przygotowane do obsługi ruchu turystycznego, szczególnie ruchu o charakterze masowym. Oferowanie wysokiej jakości usług turystycznych na obszarach cennych przyrodniczo wymaga głównie rozbudowy infrastruktury technicznej tych obszarów, dostosowania infrastruktury turystycznej i odpowiedniej bazy noclegowej do lokalnych warunków. Poprawie jakości wypoczynku sprzyja też podejmowanie

¹¹ Gaworecki W.W.: „Turystyka”. PWE, Warszawa 1995, s. 79.

¹² Maciąg J.: „Agroturystyka”. [w:] „Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy”. Pod red. nauk. A. Kalety, Tom II pt.: „Społeczność wiejska. Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław 1996, s. 83.

wszelkich działań mających na celu ochronę bioróżnorodności przyrodniczej. Do działań tych należy przede wszystkim:

- racjonalna gospodarka melioracjami, gospodarka wodno-ściekowa, odpowiednie gospodarowanie zasobami wody;
- wprowadzanie rozwiązań proekologicznych w budownictwie (architektura zharmonizowana z otoczeniem, zdrowe materiały, wykorzystywanie alternatywnych źródeł energii);
- rolnictwo ekologiczne (ogrodnictwo, pszczelarstwo), które wymaga racjonalnej gospodarki nawozowej, kształtuje krajobraz poprzez wprowadzanie zadrzewień śródpolnych istotnych w zakresie prowadzenia produkcji ekologicznej;
- ochrona lasów, które obok funkcji gospodarczej pełnią także funkcje ekologiczne (czyste powietrze, tłumienie hałasu, unikatowe fragmenty ekosystemów leśnych, ostoje rzadkich gatunków zwierząt).

Realizacja tych celów na obszarach cennych przyrodniczo służy nie tylko podniesieniu jakości usług turystycznych, ale też sprzyja podniesieniu jakości życia mieszkańców tych terenów, poprzez zagwarantowanie dodatkowych źródeł dochodu, konieczność ochrony dziedzictwa kulturowego i poprawę jakości zasobów środowiska naturalnego.

3. Znaczenie obszarów chronionych w ekoturystyce

Największe możliwości rozwoju ekoturystyki istnieją na obszarach chronionych, bowiem w ich granicach znajdują się unikatowe okazy świata roślin i zwierząt, naturalny krajobraz oraz tradycje lokalnych społeczności, zamieszkujących te obszary. Wprowadzanie turystyki na te obszary jest ściśle ograniczone do form nie powodujących degradacji przyrody i ich intensywności. Uwzględnianie tych ograniczeń w planowaniu i organizowaniu turystyki wskazuje na jej zrównoważony rozwój, a więc na rozwój turystyki zgodnej ze środowiskiem przyrodniczym i społeczno-kulturowym. W związku z tym wszystkie formy turystyki organizowane na obszarach chronionych zgodnie z tymi zasadami zakwalifikować można do ekoturystyki. Mimo iż przyjmuje ona różnorodne formy wypoczynku, jej istotą jest zawsze poznawanie osobliwości przyrody i kultury terenów nie tkniętych działalnością człowieka¹³.

W Polsce obszary chronione zajmują 10.159 tys. ha, co stanowi 32,5% powierzchni geograficznej kraju i tworzą ogólnopolski system obszarów chronionych, w którego skład wchodzi: parki narodowe (307 tys. ha), rezerваты przyrody (144 tys. ha), parki krajobrazowe (2.532 tys. ha), obszary chronionego krajobrazu (7.225 tys. ha) i ich formy uzupełniające (pomniki przyrody, użytki

¹³ Majewski J.: „Agroturystyka to biznes”. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 200, s. 8.

ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe) oraz ochrona gatunkowa roślin i zwierząt¹⁴. W krajach europejskich funkcjonują podobne, ale nie takie same sposoby pojmowania przyrody jako przedmiotu ochrony. Wobec zróżnicowania form i nazw Światowa Unia Ochrony Przyrody przyjęła ich wspólną typologię w pięciu kategoriach:

- I. ściśle rezerваты przyrody,
- II. parki narodowe,
- III. rezerваты krajobrazowe,
- IV. częściowe rezerваты przyrody,
- V. parki krajobrazowe.

W Polsce największe znaczenie mają parki narodowe i rezerваты przyrody (najwyższe kategorie), ponieważ tam znajdują się najcenniejsze zbiorowiska roślinne, krajobraz mało przekształcony przez człowieka i liczne zasoby przyrody nieożywionej (wawozy, wodospady, jaskinie, głązy narzutowe itp.). Ze względu na cenne walory przyrodnicze niektóre z nich posiadają rangę międzynarodową i są wpisane na listę dziedzictwa światowego i rezerwatów biosfery UNESCO. Dziedzictwem światowym są obszary z неповtarzalną naturalną przyrodą lub pomnikami kultury, które ze względu na wartość międzynarodową stają się częścią dziedzictwa całej ludzkości. Na listę światowego dziedzictwa wpisany jest Białowieski Park Narodowy, kopalnia soli w Wieliczce, Muzeum Martyrologii w Oświęcimiu oraz zespoły staromiejskie Zamościa, Warszawy, Torunia i Krakowa.

Do sieci rezerwatów biosfery, którymi są obszary chronione reprezentujące charakterystyczne dla danej strefy klimatycznej ekosystemy należy sześć parków narodowych: Babiogórski, Białowieski, Karkonoski, Słowiński, Tatrzański i Bieszczadzki Park Narodowy i Rezerwat „Jezioro Łuknajno”. Przedmiotem ochrony przyrody jest też ochrona różnorodności biologicznej, której zadania wypełniają ogrody botaniczne, ogrody zoologiczne, arboreta, obiekty przyrody nieożywionej czyli dziedzictwa geologicznego, które znajdują ochronę w parkach narodowych, w postaci pomników przyrody i stanowisk dokumentacyjnych.

Dla ekoturystyki największą wartość stanowi poznanie poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego i ich wzajemnych zależności. Do osobliwości środowiska naturalnego należą zarówno formy przyrody ożywionej, takie jak rezerваты florystyczne, faunistyczne, stanowiska rzadkich gatunków roślin, parki i ogrody, jak i osobliwości przyrody nieożywionej, czyli rzeźba terenu, wody, pokrycie terenu i występujące tam elementy antropologiczne. Wszystkie elementy przyrodnicze i elementy działalności człowieka występujące na danym obszarze tworzą jego krajobraz. Najcenniejszy z punktu widzenia ekoturystyki jest krajobraz pierwotny będący wynikiem tylko działalności czynników przyrodni-

¹⁴ Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000. GUS, Warszawa 2000, s. 54-58.

czych i krajobraz naturalny wyróżniający się niewielkimi zmianami wprowadzonymi przez człowieka, w którym gospodarka wiąże się harmonijnie z charakterem i zasobami środowiska. Fragmenty krajobrazu pierwotnego i naturalnego występują w parkach narodowych i rezerwatach przyrody i posiadają ogromne znaczenie naukowe i dydaktyczne. Dla parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu charakterystyczny jest krajobraz kulturowy, wyróżniający się trwałymi zmianami wprowadzonymi przez człowieka (pola, łąki, pastwiska) i stwarzający dogodne warunki rozwoju wsi letniskowych i ośrodków wypoczynkowych. Istotnym elementem krajobrazu naturalnego i kulturowego jest dziedzictwo kulturowe. Do dóbr kultury, które nabierają szczególnego znaczenia w rozwoju wszystkich form turystyki należą¹⁵:

- zachowane tradycje, zwyczaje, obrzędy, tradycyjna kuchnia, stroje, obchody świąt i uroczystości rodzinnych;
- imprezy kulturalne: festiwale, przeglądy, targi wyrobów kulturalnych;
- tradycyjna architektura, budownictwo, wystrój wnętrz, tradycyjne narzędzia i przedmioty gospodarstwa domowego;
- sztuka ludowa: wyroby rękodzieła artystycznego, malarstwo, rzeźba, muzyka, taniec, podania i legendy, pracownie twórców ludowych;
- zabytki archeologiczne;
- muzea etnograficzne, regionalne, skanseny, izby regionalne.

Poznanie istniejących walorów przyrodniczych i kulturowych odbywa się poprzez odpowiednią infrastrukturę turystyczną dostosowaną do możliwości środowiska naturalnego. Zwiedzanie obszarów chronionych odbywa się po wyznaczonych szlakach turystycznych, takich jak:

- szlaki piesze, rowerowe, narciarskie,
- szlaki kajakowe (Czarna Hańcza, Krutynia, Biebrza),
- trasy konne, kuligowe,
- ścieżki dydaktyczne, poznawcze, punkty widokowe i obserwacyjne, służące pogłębianiu wiedzy ekologicznej, które są popularne we wszystkich parkach narodowych, parkach krajobrazowych i rezerwatach przyrody,
- szlaki dziedzictwa kulturowego (etnograficzne, geologiczne, historyczne), np. szlak tatarski, szlak rękodzieła ludowego na Białostocczyźnie, szlak ikon w Dolinie Sanu.

Uzupełnieniem szlaków turystycznych jest informacja turystyczna, którą oferują centra informacyjno-edukacyjne, punkty informacji turystycznej, ośrodki wiedzy ekologicznej, zarządy parków i innych obszarów objętych ochroną. Konieczna jest też pomoc ze strony wykwalifikowanych przewodników i pilotów

¹⁵ Kołodziejczyk A.: „Rola elementów kultury w turystyce”. Instytut Turystyki, Warszawa 1979, s. 42-45

wycieczek turystycznych, posiadających wiedzę na temat historii regionu, dziedzictwa kulturowego itp. Najczęściej przewodnikami są właściciele obiektów turystycznych, ponieważ najlepiej znają osobliwości i atrakcje turystyczne w regionie, specjalizują się w różnych dziedzinach aktywności sportowej, np. żeglarstwo, wycieczki górskie itd.

Warunkiem rozwoju turystyki na obszarach chronionych jest zapewnienie bazy noclegowej o odpowiednim standardzie, satysfakcjonującym gości. Ze względu na wybitne walory przyrodnicze w parkach narodowych i rezerwatach baza noclegowa musi być lokalizowana poza ich granicami. Poza tym baza noclegowa preferowana przez ekoturystykę powinna spełniać podstawowe wymogi ekologiczne, co oznacza, że nie może powodować degradacji środowiska, powinna być powiązana z regionalną architekturą i wtopiona w krajobraz. Oferowana w przewadze przez miejscową ludność winna spełniać podstawowe wymagania turystów.

Wymogi te najlepiej spełnia baza noclegowa w obiektach turystyki wiejskiej, takich jak domki letniskowe, małe pensjonaty, schroniska młodzieżowe, gospody i gospodarstwa agroturystyczne. Turystyce ekologicznej sprzyja też budowa, adaptacja i modernizacja niewielkich obiektów turystycznych z zastosowaniem nowych technologii i materiałów. Zazwyczaj w obiektach noclegowych świadczono są jednocześnie usługi gastronomiczne oparte najczęściej o regionalną kuchnię. Dodatkowo bazę gastronomiczną uzupełniają lokalne restauracje, bary, gospody i inne obiekty.

W planowaniu rozwoju turystyki nie wystarcza opracowanie kompleksowego produktu ekoturystycznego i wyposażenie obszarów chronionych w obiekty i urządzenia turystyczne nie stanowiących zagrożenia dla środowiska przyrodniczego. Konieczne jest racjonalne zarządzanie rozwojem turystyki, które polega na umiejętnym sterowaniu ruchem turystycznym w czasie i w przestrzeni. W rzeczywistości turystyka na obszarach cennych przyrodniczo przyjmuje charakter masowy, co uwidacznia się szczególnie w parkach narodowych. Rosnący ruch turystyczny związany z przekraczaniem chłonności i pojemności turystycznej stwarza problemy w większości niedużych parków narodowych, które należą do najczęściej odwiedzanych obiektów w kraju. Przykładem jest Ojcowski Park Narodowy, czy Tatrzański Park narodowy, gdzie turystyka powoduje silne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu ekosystemów. Skuteczność kierowania ruchem turystycznym oraz minimalizowanie jego wpływu na środowisko zależy od współpracy między administracją terenów chronionych, władzami lokalnymi i miejscową ludnością. Szczególnego znaczenia w tym kontekście nabiera świadomość ekologiczna zarówno uczestników ruchu turystycznego jak i mieszkańców terenów odwiedzanych. Świadomość ekologiczną tworzy szereg różnorodnych elementów takich jak: stosunek do przyrody, wiedza o zagrożeniach ekologicznych i ochronie przyrody, o zasadach i instrumentach gospodarowania zasob-

bami przyrody. Pomimo widocznych pozytywnych zmian w postrzeganiu problemów środowiskowych poziom świadomości ekologicznej naszego społeczeństwa jest niski. Kształtowanie się świadomości ekologicznej zależy przede wszystkim od stanu środowiska przyrodniczego. Na obszarach poddanych silnej antropopresji wśród mieszkańców panuje przekonanie o konieczności rozwoju gospodarczego w harmonii z przyrodą, natomiast obszary w małym stopniu zanieczyszczone i przekształcone nie sprzyjają tworzeniu się świadomości ekologicznej. Dlatego potrzebę ochrony zasobów przyrody postrzega coraz większa grupa konsumentów i producentów, natomiast bardzo niska jest świadomość ekologiczna ludności wiejskiej¹⁶. Wynika stąd konieczność upowszechniania oświaty ekologicznej, (czyli kreowanie postaw człowieka, wyróżniających się zrozumieniem środowiska i konieczności jego ochrony), które powinno odbywać się poprzez odpowiednie wychowanie, środki masowego przekazu, czy też organizacje społeczne i zawodowe.

4. Podsumowanie

Zarówno na świecie jak i w Polsce powierzchnia obszarów cennych przyrodniczo i czystych ekologicznie ulega zmniejszeniu na skutek ich postępującej degradacji. Jednocześnie wzrasta zainteresowanie turystów wypoczynkiem w bezpośrednim kontakcie z przyrodą, w otoczeniu atrakcyjnym pod względem przyrodniczym i krajobrazowym. Tam, gdzie turystyka ma duże znaczenie gospodarcze dochodzi i dochodzić będzie do konfliktów między możliwościami środowiska przyrodniczego a potrzebami turystów i lokalnych społeczności, widzących w jej rozwoju konkretne korzyści. Zahamowaniu presji na środowisko przyrodnicze i kulturowe służy wprowadzanie przeszkód dla ruchu turystycznego, racjonalne zarządzanie ruchem turystycznym, podnoszenie świadomości ekologicznej mieszkańców miast i terenów recepcyjnych. W ten sposób realizuje się zasady rozwoju zrównoważonego w turystyce, który ma nie powodować zachowania równowagi ekosystemów, przy jednoczesnym zaspokojeniu potrzeb turystów i lokalnych społeczności.

Zasady organizowania turystyki na niektórych obszarach chronionych to przykład ekoturystyki, obejmującej wszelkie formy turystyki respektującej konkretne uwarunkowania przyrodnicze, społeczne i kulturowe. Jednak lokalny charakter udanych przedsięwzięć tego typu wskazuje na konieczność prowadzenia polityki ekologicznej w skali państwa, regionów i w skali lokalnej.

¹⁶ Bołtromiuk A.: „Funkcje ochronne obszarów wiejskich”. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt II, Zamość 2000, s. 58-59.